

FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ FILOSOFIA SISTEMATICĂ – PRO SAU CONTRA

SISTEMUL DEVENIRII ÎNTRU FIINȚĂ ȘI SISTEMUL ROSTIRII FILOSOFICE ROMÂNEȘTI ALE LUI CONSTANTIN NOICA

DRAGOȘ POPESCU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

The “Become within Being” System and the “Romanian Philosophical Utterance” System, by Constantin Noica. The paper presents – in a condensed manner – two major contributions of the Romanian philosophy from the 20th century: the “become within being” system, and the “Romanian philosophical utterance” system, authored by Constantin Noica (1909–1987). Starting from an evaluation of traditional lists of categories (Platon, Aristotle, Kant), the first system argued for a new ontology that aimed to open towards the new world of information technology. The second system is a development of the first in the context of the Romanian civilization.

Keywords: Constantin Noica; systematic philosophy; category; being; becoming.

SISTEMUL DEVENIRII ÎNTRU FIINȚĂ

Preocuparea lui Constantin Noica de-a elabora un sistem filosofic poate fi detectată începând cu lucrările sale din deceniul al cincilea al secolului trecut. Iar orientarea către filosofia sistematică încă de la cartea sa de debut, *Mathesis sau bucuriile simple* (1934).

Dar, pentru o prezentare și analiză a sistemului devenirii întru ființă, trebuie să ne îndreptăm asupra scrierilor lui de după război, și mai ales a celor de după eliberarea din închisoare (1964). Iată cele mai relevante dintre aceste scrieri (pentru sistemul în discuție), în succesiunea *alcătuirii* lor de către autor (*publicarea* oferă o altă succesiune, uneori iscând neînțelegeri):

1. *Încercare asupra filosofiei tradiționale* (alcătuită în deceniul șase al secolului al XX-lea, publicată în volumul *Devenirea întru ființă*, în 1981¹);

2. *Douăzeci și șapte trepte ale realului* (publicată în volum în anul 1969; alcătuită curând după eliberarea din închisoare: 1964);

¹ O parte din *Încercare asupra filosofiei tradiționale* – este vorba despre Introducerea originală a primului volum al *Devenirii întru ființă* – a fost „lăsată deoparte la tipărirea lucrării” și inclusă în volumul *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, Editura Univers, București, 1984. Acest volum fiind în întregime un fel de *Addendum* la *Devenirea întru ființă*, noi îl considerăm ca făcând parte din *Devenirea întru ființă*.

3. *Pentru o teorie a câmpurilor logice* (alcătuită în aceeași epocă în care a scris lucrarea anterioară, puțin după aceasta, publicată în anul 2015);

4. *Tratat de ontologie* (alcătuită în deceniul opt al secolului trecut, publicată în *Devenirea întru ființă*, 1981);

5. *Scrisori despre logica lui Hermes* (publicată în volum în 1986; anterior, apărută în serial în presa culturală).

În afara lucrărilor de mai sus, Noica a mai publicat, în culegeri de studii și în reviste de specialitate, texte de mai mică întindere, dar importante, privitoare la sistemul său. Și acestea trebuie luate în considerare la o analiză a sistemului devenirii întru ființă (Menționăm aici trei: *Principiile logicii și legile lui Newton*, apărut în *Probleme de logică*, vol. IV, 1972; *Șase funcții judicative*, în *Probleme de logică*, vol. VI, 1975; *Însemnări filosofice în legătură cu cibernetica*, în „*Revista de filosofie*”, tom XXIX, nr. 6).

Sistemul devenirii întru ființă este un sistem categorial, adică este un sistem de categorii (*i.e.* determinații inteligibile, diferite de entitățile materiale, oricât de simple sau complexe ar fi acestea) aflat în dezvoltare, care nu se raportează la entități de altă natură decât cea inteligibilă pentru a le determina, ci la un alt sistem de categorii, *categoriile tradiționale*, grupate în trei liste: platoniciană, aristotelică și kantiană. Categoriile tradiționale, la care se raportează sistemul devenirii întru ființă, denumite de Noica și „trepte ale realului”, sunt în număr de douăzeci și șapte.

Sistemul devenirii întru ființă este compus din cinci categorii: Unul Multiplu, Totalitate deschisă; Comunitate autonomă, Limitație care nu limitează, Real-posibil-necesarul. Acestea se mai numesc și *categoriile ale elementului*.

Distincția dintre categoriile tradiționale și categoriile elementului este deosebit de importantă pentru sistemul devenirii întru ființă. Confuziile dintre cele două tipuri de categorii induc consecințe asupra dezvoltării științifico-tehnologice, ca și asupra dezvoltării filosofiei. Filosofia care rezolvă probleme ale științei și științele care soluționează chestiuni filosofice sunt erori ale epocii noastre datorate tocmai amestecului dintre categoriile elementului și categoriile tradiționale.

Din grupul categoriilor care alcătuiesc „treptele realului”, cele cinci „categorii” platoniciene (din dialogul *Sofistul*), și anume: Ființă, Stare, Mișcare, Identitate, Alteritate sunt alocate de Noica Naturii anorganice.

Cele zece categorii aristotelice (Ființă individuală, Cantitate (Cât?), Calitate (Ce fel?), Relație (Față de ce?), Spațiu (Unde?), Timp (Când?), Modalitate (Cum?), Acțiune (Ce face?), Pasivitate (Ce suferă?), Posesiune (Ce are?), conform enumerării lui Noica) revin Naturii organice.

Cele douăsprezece categorii kantiene (Unitate, Pluralitate, Totalitate, Existență, Inexistență, Limitație, Substanță, Cauzalitate, Comunitatea, Posibilitate, Realitate, Necesitatea) sunt ale Naturii reflectate și omului (adică: științelor omului).

Natura *anorganică*, Natura *organică* și Natura *reflectată* se organizează, pe baza celor trei liste de categorii, ierarhic. Criteriul organizării este complexitatea;

Natura anorganică este mai puțin complexă (mai simplă), în vreme ce Natura reflectată deține un grad mai înalt de complexitate în raport cu cea anorganică și, respectiv, cu cea organică (care, la rândul ei, este mai complexă decât natura anorganică).

O anumită ciclicitate a dezvoltării celor trei liste de categorii poate fi sesizată, după cum ne-o ilustrează punerea alături a primelor categorii corespunzătoare fiecărei liste de categorii tradiționale cu lista de trei structuri categoriale ale elementului a lui Noica:

<i>Natură anorganică</i> →	<i>Natură organică</i>	<i>Natură reflectată</i>		<i>Domeniul elementar</i> ↓
Ființa (platoniciană)	Ființa individuală (aristotelică)	Unitate (kantiană)		Devenire întru ființă
Stare	Cantitate (Cât?)	Pluralitate		Devenire
Mișcare	Calitate (Ce fel?)	Totalitate		Ființă
.	.	.		Devenire întru ființă
.	.	.		Devenire
	.	.		Ființă
		.		.
		.		.
		.		.

Ciclicitatea pe orizontală a categorialității tradiționale (Natură anorganică → Natură organică → Natură reflectată) se exprimă în ciclicitatea pe verticală a categorialității elementare noiciene (Devenire întru ființă → Devenire → Ființă...).

Ființa (platoniciană), Ființa individuală (aristotelică) și Unitatea (kantiană) sunt categoriile care inițiază fiecare nou ciclu pe planul categoriilor tradiționale. Ele pun în evidență și dezvoltarea conceptului Ființei – care, la Noica, apare sub denumirea de Unu Multiplu – pe planul categoriilor elementului.

Dar ciclicitatea Naturii anorganice, organice, reflectate nu permite reducerea celor trei liste de categorii tradiționale la una singură, cu atât mai mult cu cât numărul categoriilor este cu totul altul în fiecare listă (cinci, zece, respectiv douăsprezece). Devenirea întru ființă, Devenirea și Ființa – care se succedă, la Noica – dețin o altă structură categorială tradițională de fiecare dată când reapar în circuitul lor.

Superioritatea – din perspectiva complexității – a Naturii organice în raport cu cea anorganică și a Naturii reflectate în raport cu cea organică și cu cea anorganică nu anulează (desființează, infirmă etc.) ceea ce o precede. De asemenea, apariția Naturii organice și a celei reflectate nu survin decât la capătul desfășurării categoriale a tabelii platoniciene, respectiv aristotelice.

Aspectul ciclic al „treptelor realului” se accentuează prin faptul că listei de cinci „categorii” platoniciene îi corespunde lista de cinci categorii ale elementului,

i.e. propria listă a lui Noica. Filosoful susține explicit că, prin noile categorii, ne aflăm la începutul unui nou ciclu de dezvoltare al filosofiei, măcar ca proiect (o „naivitate secundă”, cum o denumește el).

Categoriile elementului nu sunt efectul unui joc gratuit de-a inventivitatea terminologică; ele sunt „deduse” de Noica din tabelul kantian al conceptelor pure ale intelectului. Deducția a fost efectuată de Noica în secțiunea „Cercul în tabla categoriilor” din lucrarea *Încercare asupra filosofiei tradiționale* (din care ocupă p. 36–64), scrisă înainte de arestare și publicată în 1981 (vol. 1 din *Devenirea întru ființă*).

Raportarea lui Noica la cele douăsprezece categorii kantiene (grupate, câte trei, sub titlurile: cantitate, calitate, relație, modalitate, titluri care nu sunt categorii) debutează printr-o rearanjare a acestora, sub trei noi titluri: Devenire întru ființă, Devenire, Ființă (care, de asemenea, nu sunt categorii, ci structuri categoriale, adică reconfigurări ale categoriilor tradiționale sub formă de noi structuri, *i.e.* elemente).

Rezultatul este:

Unitatea, Realitatea, Inherența (substanță și accident), Posibilitatea kantiene revin Devenirii întru ființă a lui Noica,

Pluralitatea, Negația, Cauzalitatea (cauză și efect), Existența kantiene revin Devenirii și

Totalitatea, Limitația, Comunitatea (acțiune reciprocă), Necesitatea revin Ființei.

Această transformare conferă conceptelor de Devenire întru ființă, Devenire, Ființă o structură categorială. Ea nu se restrânge doar la lista de categorii kantiană, căci am văzut că și categoriile platoniciene și cele aristotelice se află într-o continuitate a dezvoltării.

Sistemul devenirii întru ființă se prezintă sub formă triplă: Devenire, Devenire întru ființă, Ființă. Devenirea, Devenirea întru ființă, Ființa nu sunt trei momente succesive, succesul anulându-l pe anterior, ci sunt mai curând modalități de integrare a Devenirii, Devenirii întru ființă și Ființei însele (adică: de organizare, ca părți și întreg, a celor trei structuri categoriale).

Dezvoltarea structurilor categoriale nu este echivalentă cu desființarea și înlocuirea Devenirii, Devenirii întru ființă, respectiv Ființei de către un singur membru al triplicității. Devenirea, Devenirea întru ființă, Ființa nu sunt de conceput decât împreună, în circuitul lor categorial. Dar cel de-al treilea membru are un raport special cu ceilalți doi, pe care Noica îl descrie cu referință la tabelul kantian: „ar fi de văzut dacă nu cumva în orice grup de trei categorii legarea a câte două n-ar fi o indicație către cea rămasă; deci *fiecare* ar putea fi, la rândul ei, sinteză, antiteză și teză”².

² Constantin Noica, *Încercare asupra filosofiei tradiționale*, în Idem, *Devenirea întru ființă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 67.

apel numai la terminologia de specialitate a logicii. Individualul, determinațiile, generalul sunt, la limită, singurii termeni indispensabili ai logicii lui Hermes³.

Ontologia lui Noica pornea, așa cum am văzut, de la listele de categorii tradiționale, „puținele câștiguri mai sigure”⁴ ale filosofiei, în evoluția ei milenară. Prin *logica* lui Hermes căpătăm însă o justificare a genezei categoriilor, care sunt văzute, aici, ca un fel de materializări ale tensiunii individual-general într-un câmp logic. Logica lui Hermes este *metodologia* sistemului devenirii întru ființă.

„Materializarea” câmpului logic are loc prin rostire. Rostirea este cuplarea individualului, determinațiilor și generalului.

Există șase forme de rostire (Noica a modificat ușor, în timp, denumirile acestora. Pentru forma de rostire a utilizat mai întâi termenul „profază”, apoi pe cel de „krinamen”):

determinativă (I-D), generalizantă (D-G), realizantă (I-G) – pornind de la cuplajul individualului cu determinația

și

integrantă (I-G), delimitantă (G-D), particularizantă (D-I) – pornind de la cuplajul individualului cu generalul.

Geneza categoriilor din cuplul logic se numește, la Noica, expansiune logică și este prezentată în *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în: *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, *Lucian Blaga, 120 de ani de la naștere*, coordonarea și îngrijirea ediției Mihai Popa, Mona Mamulea, Viorel Cernica, Titus Lates, Editura Academiei Române, București, 2015, p. 244–254.

Între *Pentru o teorie a câmpurilor logice* (1969) și *Scrisori despre logica lui Hermes* (1986) gândirea lui Noica a evoluat. „Contrațiunea logică” din prima scriere deschide calea teoretizării asupra synaethismului din cea de-a doua. În *Scrisori despre logica lui Hermes*, synaethismul este procesul pe care ontologia lui Noica îl surprindea prin schema temă-antitemă-teză-temă regăsită.

SISTEMUL ROSTIRII FILOSOFICE ROMÂNEȘTI

Reflecția lui Noica asupra rolului filosofiei în cultura și civilizația românească poate fi detectată în cele mai timpurii scrieri ale sale, se accentuează în anii '40 (când Noica publică *Pagini despre sufletul românesc*) și devine sistematică la începutul anilor '70 ai secolului trecut.

³ „Logica lui Hermes” era elaborată, într-o versiune timpurie, încă din anul 1969, când Noica a depus lucrarea departamentală *Pentru o teorie a câmpurilor logice* la Centrul de Logică al Academiei R.S.R.

⁴ Constantin Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, Editura Științifică, București, 1969, p. 5.

Filosoful dedică această latură a activității sale filosofice memoriei prietenului Mircea Vulcănescu (1904–1952), asasinat în închisoare de puterea comunistă instaurată în România ocupată de Uniunea Sovietică, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Deoarece Vulcănescu, autor al *Dimensiunii românești a existenței* (1943), n-a mai putut să-și continue lucrările, ele vor fi preluate și duse la bun sfârșit de Noica. Rezultatul este puternic influențat de personalitatea creatoare a celui care a preluat ștafeta de la prietenul său.

Noica a publicat următoarele volume al căror conținut este consacrat sistemului rostirii filosofice românești:

1. *Rostirea filosofică românească* (1970);
2. *Creație și frumos în rostirea românească* (1973⁵);
3. *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești* (1975);
4. *Sentimentul românesc al ființei* (1978);
5. *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan* (1978).

Ele au avut un ecou profund în viața culturală a țării, datorat și faptului că, în prealabil, Noica a publicat o mare parte a acestor lucrări, ca foiletoane, în gazetele literare ale vremii, unde erau mult mai accesibile publicului.

Sistemul rostirii filosofice românești apare ca o confirmare – sau ca o aplicație – a sistemului devenirii întru ființă. Așa cum am văzut, ontologia lui Noica are patru momente, iar logica lui Hermes se sprijină pe șase forme de rostire. Vom regăsi cele patru momente în *Rostirea filosofică românească*, iar cele șase forme de rostire sunt prezente în *Sentimentul românesc al ființei*; mult mai explicit, le regăsim în *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan*.

Cele patru momente (temă, antitemă, teză, temă regăsită), în *Rostirea filosofică românească*, corespund celor patru capitole ale lucrării: *Sinele și Sinea*, *Ciclul ființei*, *Ciclul devenirii*, *Ciclul rânduiei*.

Sentimentul românesc al ființei înregistrează șase „modulații românești ale ființei”, adică „regiuni în jurul ființei prezente, care este bineînțeles principiul de viață, factorul activ al realității”⁶. Din punct de vedere lingvistico-gramatical, aceste „regiuni” („tărâmurii”, „ținuturi” sunt sinonime în limba română ale „regiunilor”, neologismul utilizat de Noica) sunt identificate de trecerea verbului „a fi” prin moduri și timpuri: n-a fost să fie; era să fie; va fi fiind; ar fi să fie; este să fie; a fost să fie.

În *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan*, Noica ne propune șase corespondențe ale celor șase forme de rostire din *Pentru o teorie a câmpurilor logice și Scrisori despre logica lui Hermes*. Fiind

⁵ *Rostirea filosofică românească* și *Creație și frumos în rostirea românească* au fost republicate, împreună, sub titlul *Cuvânt împreună despre rostirea românească* (1987).

⁶ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 28.

vorba despre manifestarea acestor forme de rostire în cadrul unor configurații culturale, ele apar ca „maladii” (termenul nu trebuie înțeles depreciativ, maladiile putând fi „adesea benefice”), adică sunt sesizabile realizări culturale ale unor predispoziții ontologice. Cele șase maladii sunt:

catholita todetita horetita,

care desemnează carența unuia dintre termenii I, D, G ai logicii lui Hermes, adică dezvoltarea culturală în contextul insuficienței dezvoltării a noțiunii de individual, determinație sau general și

acatholia atodetia ahoretia,

care desemnează refuzul unuia dintre cei trei termeni, adică o dezvoltare culturală în care individualul, determinația sau generalul (ca noțiune) este respins, reprimat sau ignorat.

Sistemul rostirii filosofice românești este o alternativă față de cotitura lingvistică a filosofiei în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Revoluția științifică și tehnologică din a doua jumătate a secolului trecut a produs, în filosofie, ceea ce a fost numit „cotitura lingvistică”, adică transformarea filosofiei în analiză a limbajului științific. Logica matematică înlocuiește teoria cunoașterii. Sistemul rostirii filosofice românești este o replică dată de Constantin Noica acestui fenomen nu dintr-o perspectivă nespațială și atemporală, ci din perspectiva filosofării în limba română, cu toate condiționările ei spațio-temporale și culturale (Noica explică în mai multe locuri în ce constau aceste condiționări: cf. una dintre aceste explicații, „Partea noastră de cer”, în Constantin Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987, p. 107–110).

REMARCI FINALE

În sistemul devenirii întru ființă și în sistemul rostirii filosofice românești noțiunea de „sistem” nu este aceeași. Sistemul devenirii întru ființă este un sistem categorial – o ontologie în fond, susținută de o logică (procedeu constructiv ce amintește de *Știința logicii* hegeliană) – în vreme ce sistemul rostirii filosofice românești este o construcție sistematică cu aspect mai curând de filosofie a culturii.

Atât sistemul devenirii întru ființă, cât și cel al rostirii filosofice românești (versiunea adaptată spațiului cultural românesc a celui dintâi) sunt concepute de Noica drept o dovadă a faptului că, într-o epocă dominată de știința și tehnica puse în slujba organizării și dezvoltării accelerate a societății, filosofia continuă să aibă un cuvânt de spus, măcar la nivelul înțelegerii de sine a individului.